

Laurențiu Nistorescu

Populația Daciei în momentul cuceririi romane. Considerații derivate din ”recensământul Lydus”

The population of Dacia at the time of the Roman conquest. Considerations derived from the „Lydus census”

Abstract: *On August 11, 106 AD, after the end of the pacification campaign of Decebal's kingdom, Emperor Nerva Traian issued a Constitutio Provinciae, the act of founding a new imperial province, Dacia Augusti. Usually such an act was accompanied by a census, in fact a general assessment of the human resources available to the new territory. We assume that the information the late Roman historian Ioannes Lydus retains about Dacia are derived from this census, which leads us to the conclusion that the territory added to the Empire of Nerva Trajan was inhabited, at this time, by over two million people.*

Keywords: *Roman Empire, Dacia, conquest, demography, census*

Cuvinte-cheie: *Imperiul Roman, Dacia, cucerire, demografie, recensământ*

Născut în jurul anului 490, în orașul Philadelphia din vecinătatea capitalei imperiale Constantinopol (din ținutul Lydiei mai precis, ținut care îi va da și numele pentru posteritate), Ioannes Laurentius Lydus se va afirma în timpul vieții sale active ca unul dintre cei mai importanți demnitari ai curții Romaniei răsăritene. Activitatea sa la curtea imperială din Constantinopol s-a desfășurat sub împărații Anastasius și Iustinian, cel din urmă (cărui magistratul îi va supraviețui cel puțin câțiva ani) renunțând la serviciile sale abia în anul 552. Nu mult înainte de această dată, Ioannes Lydus și-a redactat, în limba greacă a epocii, principala sa operă, tradusă uzual în latină drept *De Magistratibus rei publicae Romanae*, tratat care conține și pasajul II.28 – unul de notorietate pentru istoriografia română, de altfel – asupra căruia ne vom opri în cele ce urmează:

Iustinian a instituit, el cel dintâi, o prefectură a Sciției. Căci fiind un om cu minte și aflând din cărți că această țară este prosperă, bogată în

averi și puternică în arme, că este acum și că a fost și mai înainte - țară pe care mai întâi a cucerit-o Traian învingând pe Decebal, regele geților și aducând la Roma, după cum o afirmă Crito, care a luat parte la război, cinci milioane de libre de aur și de două ori pe atâtea de argint, afară de cupe și de vase de un mare preț, și turme, și arme, și mai mult de cinci sute de mii de bărbați, foarte războinici, cu arme cu tot – nevoind deci să cedeze întru nimic lui Traian, a hotărât să păstreze pentru romani toate regiunile de la nord, care lepădaseră cândva jugul¹.

Caracterul spectaculos, la limita neverosimilului², al mențiunii despre prada de aur și argint ridicată de împăratul Traian din Dacia a pus sub semnul îndoielii întregul pasaj, în mod nemeritat în opinia noastră, întrucât toate celelalte informații încorporate sunt fie deja validate ca adevărate, fie - și aici ne referim explicit la mențiunea despre populația militară a Daciei în momentul cuceririi sale – întru totul verosimile. Un mic comentariu preliminar se impune.

Cea dintâi observație pe care o avem de făcut este că, atâta vreme cât acceptăm ca normă a analizei critice a izvoarelor principiul prezumției de veridicitate a izvorului până la proba contrariului, deficitul de verosimilitate nu este însă suficient pentru a contesta fără măcar un alt argument adjuvant informația în cauză. Faptul că este greu de crezut că regalitatea de la Sarmizegetusa ar fi putut acumula fabuloasa cantitate de aur anterior momentului pierderii independenței nu trebuie nici pe departe ignorat, dar acest aspect nu trebuie nici să ne împiedice să trecem în revistă argumentele în favoarea aserțiunii izvorului, oricât de puțin probabilă pare aceasta în actualul stadiu al cercetării. Iată câteva din aceste argumente: până în anul 106, regalitatea dacică a avut o continuitate instituțională de cel puțin trei secole, răstimp care i-ar fi permis să realizeze o teaurizare semnificativă de metale prețioase; teaurizarea intensivă a fost favorizată de controlul direct al unora dintre cele mai însemnate zăcăminte de aur de pe continent; nu trebuie neglijate nici celelalte surse de completare a teaurizării, precum tributurile impuse polisurilor grecești din Pontul Stâng³ și expedițiile de război în regim de mercenariat sau de pradă⁴; faptul că în

¹ Popa-Lisseanu 2007, pg. 295 (în traducerea autorului). Redăm și traducerea operată în Fontes (FHDR II, 1970, pg. 492-495): *...mai întâi a numit un prefect al Scitiei. Căci fiind un om înțelept și aflând din cărți că această țară este bogată în averi și puternică în arme și acum și că a fost și mai înainte - țară pe care mai întâi a cucerit-o marele Traian învingând pe Decebal, regele geților, și a adus romanilor cinci milioane libre de aur și de două ori pe atâtea de argint, afară de cupe și de obiecte care depășesc limita oricărui preț, de turme și de arme și de peste cinci sute de mii de bărbați foarte războinici cu arme cu tot, după cum a afirmat Criton, care luase parte la război – nevoind să cedeze întru nimic lui Traian, a hotărât să păstreze pentru romani regiunea de la nord, care lepădase jugul cândva.*

² Convertită în unități de măsură moderne, valoarea menționată de Lydus ar depăși 1.650 de tone aur, cantitate pe care, chiar și în zilele noastre, au putut-o teauriza doar puține state ale lumii (pentru comparație, clasamentul mondial de la începutul anului 2019: 8.133 tone - SUA, 3.370 tone - Germania, 2.450 tone - Italia, 2.436 - Franța, 2.113 tone Rusia, 1.853 tone - China ș.a.m.d.).

³ O atare sursă de venit este explicit atestată de sursele epigrafice ale cetății Histria încă din epoca lui Zalmodegikos și Rhemaxos

⁴ Bine documentat este prețul solicitat de geto-dacii lui Coilios pentru participarea de partea lui Perseus al V-lea al Macedoniei la confruntarea din anul 168 î.Hr. împotriva romanilor: dacă regele macedonean și-ar fi onorat angajamentul (nefăcând-o înainte de bătălie, el a pierdut sprijinul geto-dacilor), tezaurul dacic s-ar fi îmbogățit cu peste 150.000 de phillipi de aur (Livius 44, 26).

aceeași macroregiune mai sunt atestate cazuri de acumulări excepționale de aur – suficient să exemplificăm cu mitologica bogăție a lui Cresus, regele Lydiei de până la cucerirea persană, ori, chiar pe teritoriul geto-dacic, cu legendara îndestulare în aur a agatârșilor.

Constitutio Provinciae, 11 august 106

Desigur, nici unul dintre aceste argumente nu este la rândul său suficient pentru a valida enunțul dat (nici măcar toate cele de mai sus laolaltă, în opinia noastră), astfel că, până la o analiză critică *stricto sensu*, care încă nu a fost realizată în exegeza de la noi, ne aflăm în situația în care nu putem nici elimina, nici ridica la rang de convingere disconfortul relativ la credibilitatea pasajului lui Lydus. Fără a mai intra în alte detalii cu privire la acest aspect particular, reținem opinia larg răspândită este că ne aflăm în fața unei erori de copiere⁵, comisă fie în procesul

de copiere a manuscriselor rămase de la Ioannes Lydus, fie chiar de autor, la consultarea surselor sale⁶.

În același timp, atragem atenția că, dincolo de prezumarea unei erori de transcriere, care pare a oferi o rezolvare comodă problemei de rezonabilitate a informației brute, dar care necesită și ea o analiză distinctă ce excede obiectivelor demersului de față, rămâne nelămurită și semnificația cifrei avansate de cronicarul roman: este vorba, așa cum s-a acceptat tacit în vvasitotalitatea abordărilor, de cantitatea de aur (și argint) tezaurizată de puterea de la Sarmizegetusa de-a lungul existenței sale și capturată de Traian la cucerirea acestei țări, sau de producția de metale prețioase de care a beneficiat Roma prin însușirea resurselor (zăcămintelor) din provincia de la nordul Dunării? Fiecare dintre cele două ipoteze de lucru își are punctele sale de susținere, nici unul însă suficient pentru a tranșa, în acest stadiu al cercetării, chestiunea.

În schimb, nici o problemă de rezonabilitate nu poate fi invocată cu referire la cea de-a doua informație valorică brută avansată de Lydus, respectiv, suma de 500.000 (mai exact, **peste** 500.000) de bărbați daci sub arme aduși de împăratul Traian la condiția de supuși ai Romei – astfel că nu ne rămâne decât fie să acceptăm această cifră ca atare, în temeiul prezumției de veridicitate a izvorului scris, fie s-o contestăm, cu o argumentație care să ne îngăduie această atitudine. În ceea ce ne privește, optăm pentru prima variantă și ne expunem în continuare motivele acestei alegeri. Avem, pentru început, a observa faptul că pasajul lui Ioannes Lydus încorporează în el nu doar informația factuală brută, ci și –

⁵ Pentru Constantin Petolescu (Petolescu 2001, pg. 713, nota 2), ne aflăm în fața unei exagerări "evidente". Autorul citează opinia lui J. Carcopino (Dacia I, 1924, pg. 28-34), care opinează că eroarea a constat în amplificarea cu un ordin de mărime, caz în care cantitatea reconstituibilă ar fi, în cazul aurului, de 500.000 de libre, deci de circa 165 de tone.

⁶ Una dintre posibilitățile de luat în calcul este ca autorul – sau vreunul dintre copiiștii ulteriori – să fi fost derutat de identitatea celor două valori (numărul librelor de aur și numărul bărbaților sub arme supuși) și să fi ajustat prima valoare sub impulsul a ceea ce este desemnat uneori drept *common sense*.

ceea ce constituie un element suplimentar de validare a calității autoriale – menționarea deopotrivă a contextului factual (Roma a intrat în posesia menționatei averi și a noilor supuși daci în urma unui război pe care l-a câștigat), al motivației preluării informației (dorința de a argumenta că, organizând o prefectură a Sciției, Iustinian restaura starea de fapt instituită de Traian) și, deloc în ultimul rând, a sursei acesteia (relatarea istoricului greco-roman Crito/Dio Chrysostomos, îndeaproape familiarizat cu regiunea geto-dacomyisienilor⁷ și participant direct la războaiele lui Traian de cucerire a acestora). Nu este, poate, inutil să amintim că fi are dintre aceste elemente sunt în mod detaliat confirmate din suficiente alte surse, astfel încât să se bucure de condiția certitudinii. La rândul său, Ioannes Lydus a avut nu doar oportunitatea accesului la izvorul direct, în calitate de înalt demnitar al Imperiului de Constantinopol, cu acces la arhivele majore ale acestuia, ci și calificarea de a înțelege și procesa corect datele astfel obținute.

Un al doilea argument care ne face să optăm pentru corectitudinea informației avansate de Lydus cu privire la numărul bărbaților apti de război aduși de împăratul Traian în condiția de supuși ai Romei este valoarea numerică însăși: raportată la întinderea teritoriului cucerit de Traian la nordul Dunării, această valoare este mai degrabă modestă decât impresionantă, ea corespunzând, grosier, cu o prelevare de circa doi locuitori la kilometru pătrat. Vom detalia, intrând astfel și în analiza propriuzisă a problematicii acestui demers.

Cheia de boltă a analizei la care recurgem o constituie dimensiunea teritorială a cuceririi nord-dunărene a împăratului Traian, din anul 106. Este un fapt bine știut că acest teritoriu a fost riguros

determinat - și delimitat administrativ – chiar de către cuceritor⁸, în consecința edictării *Constitutio Provinciae* din 11 august 106, actul de întemeiere al statului provincial Dacia Augusti pe ruinele instituționale ale fostului regat dacic independent. În pofida unor opinii larg răspândite în exegeză, potrivit cărora Traian și-a adjudecat doar o parte a statului cucerit – desemnat în izvoarele romane cu titulatura de *regnum Decebali regis Dacorum*⁹ – în anul 106 a intrat sub directă stăpânire romană întregul teritoriu pe care-l controlase anterior dinastia¹⁰ de Sarmizegetusa. Nu doar argumentele de natură logico-istorică ne

⁷ Dio Chrysostomos, de altminteri originar din Prusa (Bursa actuală, în Marea Marmara, deci în hinterlandul Chersonesului Tracic) menționează el însuși, în *Discursuri*, 12, 16-17, faptul că a efectuat o lungă călătorie la Istru/Dunăre, prin țara geților și mysienilor.

⁸ Nerva Traian a supervizat personal procesul de întemeiere a provinciei, reușind să se întoarcă la Roma abia în primăvara anului 107 (Protase 2010, pg. 38).

⁹ Denumire atestată de o inscripție descoperită în Syria, la Heliopolis (Protase 2010, pg. 36)

¹⁰ Termenul dinastie este pe deplin justificat pentru succesiunea Scorillo – Duras – Durpaneus Decebal, ultimii trei suverani ai Daciei independente fiind singurii despre care avem informații certe că și-au succedat după reguli dinastice (Scorillo fiind tatăl lui Decebal, iar Duras, fratele primului și unchiul celui de-al doilea). Nu excludem posibilitatea ca în istoria de peste o jumătate de mileniu a statalității geto-dacice să

încredințază de acest fapt, ci și mențiunea epigrafică de la Corint, care precizează limpede că *secunda expeditione qua universa Dacia devicta est* (subl. ns.)¹¹.

Ce teritorii stăpâniseră regii dinastiei de la Sarmizegetusa, regi care reușiseră să refacă cel puțin parțial unitatea statală dintre geți și daci? Răspunsul îl găsim la Claudios Ptolemaios, a cărui *Geografie*, redactată în generația de după cucerirea Daciei, include în acest regat teritoriile locuite de 15 uniuni tribale (neamuri): anarții, predavensii, biephii, albocensii, saldensii, teuriscii, racatensii, buridavensii, potulatensii, keiagisii, costobocii, caucoensii, sensii, piephigii și britogalii¹². În termenii geografiei moderne¹³, aceasta înseamnă că Decebal stăpânise – și, implicit, Traian cucerise – toate teritoriile de la nord de Dunăre și de la est de Tisa, până în bazinul Siretului mijlociu și la gurile fluviului¹⁴: și mai explicit, ceea ce aveau să devină provinciile istorice Banat, Biharia, Ardeal, Maramureș (cu extensie până spre cotul Tisei), Oltenia, Muntenia și ținuturile din sud-vestul Moldovei, până la limita stăpânirii carpice (bine pusă în evidență atât de întinderea așa-numitei culturii Poienești-Lukașeuca) – dar și Maramureșul și extensiile sale vestice, cunoscute în veacurile medievale sub etichetele Bereg, Ugocea și Ung¹⁵.

Trebuie să observăm (iar această observație are și funcție confirmativă) că

mai fi existat și alte linii dinastice, dar nu avem, până în prezent, nici o atestare explicită a acestora.

¹¹ Protase 2010, pg. 38

¹² Pârvan 1982, pg. 147 și urm.

¹³ Pentru echivalarea în termenii geografiei moderne, dispunem, tot din *Geografia* lui Ptolemeu, și de o a doua cheie de control, respectiv, de lista orașelor/așezărilor suprarurale aferentă Daciei: Rucconium, Docidava, Porolissum, Arcobadara, Triphulon, Patridava, Carsidava, Petrodava, Ulpianum, Napoca, Potaissa, Salinae, Praetoria Augusta, Sargidava, Angustia, Utidava, Marcodava, Ziridava, Singidava, Apulum, Germizera, Cumidava, Ramidava, Pirum, Zusidava, Polonda, Zurobara, Aizisis, Argidava, Tiriscon, Sarmizegetusa, Hydata/Aquae, Netindava, Tiason, Zeugma, Acmonia, Drubetis, Frateria, Arcinna, Pinum, Ammutrium, Sornum, Zargidava, Tamasidava și Piroboridava – ultimele trei fiind explicit localizate de izvor în teritoriile desprinse din regatul dacic și anexate Moesiei încă din momentul organizării provinciei nord-dunărene (Popa-Lisseanu 2007, pg. 262-263, Pârvan 1982, pg. 151-156). Cu observația (formulată deja de Vasile Pârvan – Pârvan 1982, pg. 148) că localitățile Ulpianum, Salinae și Praetoria Augusta au denumiri romane, ceea ce se poate explica fie că au fost redenumite ca atare după cucerire, fie că au fost chiar întemeiate abia atunci, vom semnala că dispunerea în teritoriu a așezărilor din lista ptolemaică se suprapune cu suficient de multă acuratețe echivalării teritoriale pe care am consemnat-o.

¹⁴ Cercetările arheologice au furnizat dovezi suplimentare în acest sens, poate cea mai relevantă fiind consemnarea faptului că toate centrele sacerdotale de pe acest teritoriu - și nu doar din regiunile incluse în provincia Dacia Augusti sau anexate Moesiei – au făcut obiectul unor distrugerii sistematice la finalul confruntării romano-dacice.

¹⁵ Aceste ultime teritorii corespund regatului costobocic, care – după câte se pare – era încorporat în regatul lui Decebal până la momentul cuceririi romane (fie ca teritoriu supus, fie într-o formulă de asociere politică apropiată federării), făcând și el obiectul cuceririi lui Traian, după cum o dovedesc distrugerile evidențiate arheologic pentru acest orizont de timp din zona centrului politic de la Malaja Kopania și nu numai. Reținem, la acest aspect, și faptul că locuirea dacică se extinde în nord-vest până în bazinul Carpaților Slovaciei (teritoriu care a fost înglobat temporar în stăpânirea lui Burebista și Deceneu și în care, în secolul III d.Hr., va continua să staționeze o importantă masă de vorbitori de limbă dacică, după cum o demonstrează existența tălmacilor de la Brigetio); dar, pornind de la constatarea că în acest areal n-a fost identificată nici o așezare care să fi constituit un pol de organizare politică a acestei populații, optăm să considerăm – până la eventuala probă a contrariului – că această locuire a rezultat din combinarea a doi factori speciali (un anumit proces de dacizare a populațiilor anarță și teuriscă, de substrat celtic, și, respectiv, o reconfigurare a locuirii dacice, o repliere provocată de cucerirea romană), implicit să nu luăm în analiză și această extensie teritorială. Elementul de certitudine care ne validează opțiunea este că acest areal n-a făcut parte nici din teritoriile cucerite de împăratul Traian, nici din cele aduse în componența Imperiului Roman de vreunul din succesorii acestuia.

administrația romană a preluat în totalitate acest teritoriu și l-a administrat durabil în integralitatea sa, în cursul următoarelor două secole, după cum o demonstrează deopotrivă sistemul administrativ-juridic creat în acest scop și, în nemijlocită conexiune cu acesta, infrastructura majoră de delimitare. Astfel, sub împăratul cuceritor Traian, fostul regat dac a fost integral încorporat în Imperiul Roman în cadrul circumferinței sale de un milion de pași¹⁶, teritoriul de la vest de aliniamentul Oltului fiind organizat ca provincie distinctă¹⁷, iar cel de la est (urmând, de altfel, delimitarea politico-administrativă tradițională dintre daci și geți) fiind anexat provinciei Moesia¹⁸.

Un deceniu și ceva mai târziu, când împăratul Hadrian adoptă decizia strategică de stopare a politicii expansioniste a Imperiului și, derivat din aceasta, de fortificare a frontierelor atinse¹⁹, optând, pe fondul unor ezitări cu privire la menținerea stăpânirii romane la nordul Dunării²⁰ și al unei cel puțin aparente politici de reconciliere cu dacii²¹, să externalizeze părți însemnate din domeniul teritorial moștenit de la Traian și să consolideze sub raport teritorial-administrativ provincia păstrată. Externalizarea n-a însemnat însă renunțarea la controlul politico-militar al domeniilor teritoriale în cauză: în vest, teritoriile de la nord de Mureș dintre Tisa (limes-ul vest-dacic) și Carpații Occidentali,

¹⁶ Rufius Festus, *Breviarum* 8, cf. Fontes II 970, pg. 43-44. Circumferința de un milion de pași – circa 1500 kilometri – corespunde delimitării pe traseul Tisa – Carpații Maramureșului – Coridorul Bistrița-Jijia-Tighina – Gura Nistrului.

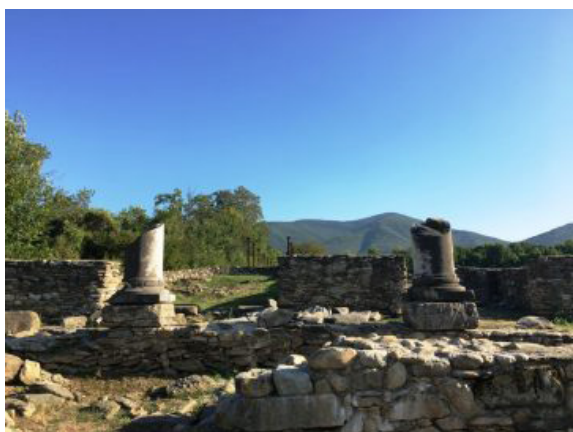
¹⁷ Considerăm că identificarea ca frontiere politico-administrative (ca *extra fines provinciae*) a aliniamentelor de fortificații descrise în tratatul academic Istoria Românilor constituie o eroare de interpretare, întrucât, pe de o parte, aliniamente de fortificații erau amenajate și în interiorul provinciilor imperiale, iar pe de alta, cele destinate în principal consolidării apărării frontierei cu Barbaricum nu urmau decât în rare cazuri limita efectivă a stăpânirii romane, repliindu-se în interior ori de câte ori condițiile terenului o impuneau. Astfel, deși autoritatea efectivă imperială se întindea până pe crestele munților, aliniamentele de fortificații erau amenajate în fața acestora, pe căi de acces mai lesnicioase situate chiar și la câteva zeci de kilometri adâncime, iar acolo unde cursul unui fluviu fixat ca frontieră naturală nu putea fi administrat ușor (așa cum este cazul Tisei, la acea vreme - și încă un mileniu și jumătate mai târziu – fiind *de facto* un ansamblu de mlaștini și de lunci inundabile), aliniamentul fortificat era retras până acolo unde terenul o permitea, chiar și la zeci de kilometri în spate. De altfel, autorul acestui capitol al tratatului (Protase 2010, pg. 38-41) semnalează la rândul său faptul că interpretări mai vechi privind identificarea ca frontiere exterioare a unor atari aliniamente (în speță, Bologa – Gilău – Iara – Buru – Câmpeni) s-au dovedit eronate, cercetările ulterioare dovedind că administrația teritorială efectivă romană s-a extins și dincolo de acestea. Dezvoltări a subiectului, la Elen 2015, pg. 8 și urm., respectiv, Popescu 2016, pg. 7 și urm.

¹⁸ Protase 2010, pg. 41

¹⁹ Insistăm și aici asupra faptului că Dacia nu a constituit și nu avea cum să constituie un caz special, în condițiile în care toate celelalte frontiere au fost fortificate cu sisteme *limes* (sisteme cuprinzând valuri de pământ palisadate, turnuri și în mod excepțional ziduri de lung parcurs, castele de susținere ș.a.m.d., dar mai ales drumuri de legătură), deci că este obligatoriu să acceptăm că *limes*-urile *extra fines* ale provinciei Dacia datează din timpul domniei acestuia. De altfel, cercetările arheologice din ultimele două decenii au demonstrat în mod sistematic că aliniamente precum *limes*-urile vest-dacice și cele din sudul Basarabiei datează din prima jumătate a secolului II.

²⁰ Ecoul acestor ezitări, consemnat de Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*, 8, 6, 1, cf. FHDR II 1970, pg. 36-37.

²¹ Printre elementele care susțin o atare prezumție se numără creșterea, începând cu perioada hadrianică, a mobilității sociale a dacilor în societatea imperială pan-romană, dar și faptul că provincia Dacia este supusă acum unor reorganizări administrative interne care par să restaureze parțial formulele organizaționale autohtone anterioare cuceririi: Dacia Malvensis ca domeniu al potolatenilor, Dacia Apulensis ca domeniu al racatensilor, iar Dacia Porolisensis ca domeniu al predavensilor.

locuite de dacii bicipiti²², organizați sub tutela imperială cel mai probabil sub forma unei *civitates* de deditici²³ și nu doar ca o simplă comunitate foederată, de vreme ce prin teritoriul locuit de aceștia trece un tronson important al *limes*-ului imperial²⁴; la nord, domeniul costobocilor (re)devine o formațiune etno-politică, de rangul unui regat vasal dacă admitem că instituția regală atestată trei generații mai târziu cu referire la Pieporus, i-a preexistat acestuia, angajată în protejarea frontierei

imperiale, dar care va încerca la un moment dat, fără succes, dat să scape de dependența față de Imperiu; în fine, teritoriile de la răsărit de Olt sunt dezmembrate, o largă fâșie din vecinătatea Oltului (inclusiv a celui intracarpatic) fiind anexate provinciei Dacia Augusti, în vreme ce ținuturile din sudul basarabean, dintre *limes*-urile amenajate pe aliniamentele Vadul lui Isac-Sasâc și Tighina-Leova funcționează după regulile *territorium*-urilor municipale, în folosul avanposturilor urbane imperiale de la Aliobrix și Tyras și, implicit, a flotei *Classis Flavia Moesica* – fiind de bănuț că largul spațiu din sudul Moldovei cisprutene și Câmpia Dunării, aflat incontestabil sub controlul autorităților romane (fie și doar ca hinterland al salbei de centre urbane de pe malul drept al Dunării de Jos²⁵), era administrat tot în formule de tip *conventus*, probabil mai frecvent renegociate²⁶.

Avem de-a face, așadar, cu un teritoriu de 260-280 de mii de kilometri pătrați,

²² Aceștia sunt ”dacii mărginași” din vremea guvernatorului Sabinianus, despre care Dio Cassius, 72, 3, 3, povestește că au fost deplin (re)integrați în provincie în anul 180. Ei vor reapărea ulterior în izvoare sub eticheta identitară de limiganiți amiceni (vezi Nistorescu 2015), relatarea lui Ammianus Marcellinus fiind cât se poate de explicită cu privire la faptul că aceștia dețineau de vreme îndelungată, anterior domniei împăratului Constantius, statutul de supuși asociați ai Imperiului Roman – precum și sugestia că relațiile cu aceștia erau administrate printr-un oficiu imperial situat la Micia.

²³ Categorie evocată în istoriografia noastră mai ales în contextul excepției lor de la dobândirea cetățeniei romane prin *Constitutio Antoniniana* din anul 212, instituția dediticilor este aplicabilă unei comunități care a capitulat în fața statului roman și a devenit supusă acestuia, fără să fie redusă la sclavie, dar și fără să aibă acces la mecanismele de mobilitate socială la îndemâna celorlalți provinciali. A se vedea în acest sens reglementările statutului dediticilor din *Institutele* lui Gaius (1, 14).

²⁴ Insistăm pe observația că atât *limes*-ul din Câmpia banato-crișană (din vestul provinciei Dacia Augusti), cât și cel din nordul gurilor Dunării, de pe aliniamentul Vadul lui Isaac-Sasâc (și, respectiv, dubletul său avansat de pe aliniamentul Leova-Tighina sunt creații ale ingineriei militare romane, iar ideea că amenajarea lor s-ar fi putut face pe un teritoriu care nu se afla în mod curent sub controlul militar și administrativ al Imperiului este de neconceput. Adăugăm, cu privire la *limes*-ul vest-dacic, și observația că nu se poate accepta ideea, încă acreditată de canonul interpretativ al istoriografiei noastre, că frontiera externă a provinciei Dacia ar fi trecut la doar câțiva kilometri de cea mai importantă exploatare auriferă din bazinul Dunării, pe un traseu care n-ar fi permis nici măcar supravegherea de la distanță a mișcărilor din *Barbaricum*.

²⁵ De prisos să mai amintim că fluviul Dunărea a fost tratat de autoritățile imperiale, până târziu, la prăbușirea din secolul VII a frontierei dunărene, ca o arteră de navigație aflată sub controlul lor exclusiv.

²⁶ Nu este aici locul să dezvoltăm demonstrația acestor aserțiuni, dar amintim că printre argumentele ce trebuie reținute se numără faptul că, după reorganizarea administrativă a Imperiului din perioada Aurelian-Dioclețian, cea mai mare parte a acestui areal este efectiv încorporată statului imperial, fiind securizată prin amenajarea *limes*-ului târziu Valul lui Traian.

din care aproape o treime fusese preluat sub control roman încă înainte de confruntările decisive din anii 101-106 cu armatele regelui Decebal și ale aliaților acestuia²⁷. Dacă raportăm la această suprafață cifra furnizată de Ioannes Lydus, de peste 500.000 de bărbați apti de luptă, obținem o dispersie de mai puțin de doi locuitori mobilizabili pe kilometru pătrat (riguros, între 1,7 și 1,9), cifră care nu are cum să stârnească neîncredere, mai ales dacă nu ignorăm faptul că, pentru războiul final cu armatele lui Decebal, împăratul Traian a fost nevoit să mobilizeze, la rândul său, o impresionantă forță de invazie, estimată la 150.000 de militari²⁸ – subliniem, militari profesioniști, cu înzestrarea asigurată de o veritabilă industrie de război, care urma să se confrunte cu un număr nedefinit din totalul celor 500.000 de bărbați apti de luptă de care putea dispune Decebal.

Pentru a lua în calcul nu doar resursele militare, ci întreaga populație a regatului dacic, vom apela la multiplicatorul consacrat, de 4 (minimum probabilistic) sau 5 (maximum probabilistic), care ne conduce la o dimensiune demografică totală de 2-2,5 milioane de oameni, respectiv, în termeni de densitate, la un indicator situat în plaja 7,1-9,6 locuitori pe kilometru pătrat, respectiv, o valoare mediană ponderată de 8 loc/kmp. Chiar dacă pare (și într-o anumită măsură chiar este) impresionantă, cifra nu are nimic neverosimil pentru epoca și regiunea date de context. Vom evoca, în acest sens, reconstituirile pe care ni le furnizează tratatul „Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt”²⁹ al istoricului germano-italian Karl Julius Beloch, care constituie și astăzi reperul metodologic al estimărilor oficiale de demografie a lumii, în particular, cu care operează Organizația Națiunilor Unite³⁰.

În subcapitolul consacrat regiunii noastre³¹, Beloch valorifică, prin raportare la un exemplar decupaj geo-teritorial³², două seturi distincte de date: cele deductibile din mențiunea lui C. Velleius Paterculus³³ privitoare la capacitatea de mobilizare a insurgenților panonici³⁴ și, respectiv, cele derivând din informațiile consemnate de

²⁷ Acest detaliu este direct confirmat de Dio Cassius, care consemnează (Dio Cassius 68, 12, 2) că, anterior declanșării războiului din anul 101, Decebal solicitase ca teritoriile anexate de Imperiul Roman la nordul Dunării (pe o adâncime ce atingea crestele Carpaților Meridionali și de Curbură) să-i fie retrocedate. Prezența unor garnizoane romane în acest spațiu încă din anul 99 este, în plus, atestată și de Papirusul Hunt (Bejan 1998, pg. 19)

²⁸ Petolescu 2001, pg. 698-699

²⁹ Tratatul a fost elaborat în anul 1886, metoda de estimare fiind ulterior rafinată și expusă prin cursul universitar „Die Volkszahl als Faktor und Gradmesser der historischen Entwicklung”, în 1913 (Bengtson 1970, pg. 63). Autorul (1854-1929) este considerat unul din fondatorii disciplinei demografiei istorice.

³⁰ Trebici 1991, pg. 55 și urm.

³¹ Capitolul X – Vestul latin, subcapitolul 4 – Teritoriile dunărene (Beloch 1886, pg. 462-465). Încadrarea provinciilor dunărene la „Vestul latin” poate fi ușor derutantă, este însă de precizat că delimitarea operată de autor are în vedere *status-quo*-ul Imperiului Roman din prima generație a Principatului, când bazinul dunărean a fost anexat organismului statal în prelungirea coridoarelor comerciale ale Italiei, în vreme ce entitățile provincial-statale din Orientul elenistic aveau, încă, largi grade de autonomie.

³² Suprafața cumulată a Dalmației și Pannoniei (știut fiind că cele două provincii au constituit inițial o singură unitate) este estimată de K.J. Beloch la cca. 180.000 kmp, iar cea a Pannoniei singure, limitată de râul Drava, la 140.000 kmp, densitățile de locuire fiind calculate în această plajă.

³³ Velleius 2, 110, 116. Potrivit acestuia, grupările tribale răsculate (practic întreaga populație a spațiului dalmato-panonic, cu excepția orașelor romane de pe coasta adriatică și a avanposturilor militare din interior) însumau 800.000 de oameni, dintre care 200.000 erau bărbați apti să poarte arme.

³⁴ Este vorba de insurecția antiromană a formațiunilor etno-politice din nou-creata provincie Dalmația, din anii 6-8 d.Hr., pentru înăbușirea căreia Roma a mobilizat 15 legiuni.

Plinius, cu privire la numărul de decurioni de care dispuneau neamurile pannonice reprezentate în conciliile provinciale de la Salonae și Novara³⁵. Beloch postulează, logic, că informațiile consemnate de Velleius (altminteri, participant direct la evenimente) nu puteau proveni decât din recensământul de fondare a provinciei³⁶ și din actualizările acestuia – amintind, în context, faptul că orice întemeiere de provincie era imediat urmată de efectuarea unui recensământ al populației încorporate acesteia, operat deopotrivă în scopuri militare și fiscale. Datele astfel obținute³⁷ – autorul o precizează explicit - sunt referențiale pentru prima generație a secolului I d.Hr. și doar pentru ansamblul dalmato-panonic, însă Beloch consideră îndreptățită extrapolarea acestor valori (mai exact, a unei medii ponderate de 5 loc/kmp) pentru întregul bazin dunărean, explicit nominalizate fiind provinciile Rhaetia și Moesia.

Ecartul dintre valoarea reconstituită de Beloch pentru Dalmato-Pannonia și cea reconstituită de noi pentru Dacia, de circa 50 la sută (respectiv, dintre plaja de 4,4 - 5,7 loc/kmp și cea de 7,1-9,6 loc/kmp), nu poate fi trecut cu vederea. Aici avem însă de introdus un comentariu, care include și rezervele noastre față de acest detaliu al reconstituirii operate de demograful italo-german. Comentariul pornește de la faptul că între cele două estimări există o diferență cronologică de aproape un secol (de patru generații); în acest răstimp, provincia dalmato-panonică a făcut tranziția de la un teritoriu cu o configurare a habitatului marcată de instabilitate (multe populații, mai ales din jumătatea pannonică, fără antecedente semnificative de organizare politico-statală, erau sedentarizate în zonă de mai puțin de trei generații) și insecuritate (răscoala pannonilor din anii 6-9, înfrântă de romani, a avut consecințe și în planul scăderii densității de locuire), la o provincie înzestrată cu un mecanism care furniza o securitate favorizatoare a unei intense colonizări și a unei creșteri demografice naturale, astfel încât este de așteptat ca, la data efectuării recensământului traianic din Dacia, densitate de locuire din – de acum – cele două provincii vest-dunărene crescuse semnificativ, la valori susceptibil apropiate de cea constatată pentru Dacia. În ceea ce privește Moesia, metoda extrapolării la care a recurs Beloch nu se poate susține, întrucât, pe de o parte, provincia sud-dunăreană era abia în formare la orizontul de timp analizat de acesta, iar pe de alta, datele istorice și politico-geografice confereau Moesiei un profil demografic radical diferit de cel dalmato-panonic – dar, adăugăm, mult mai apropiat de cel dacic. Ținând cont de toate acestea, putem estima, probabilistic desigur, dar cu un grad ridicat de fiabilitate a evaluării, că densitatea mediană

³⁵ Beloch 1886, pg. 463-464. La conciliul de la Salonae erau reprezentate următoarele neamuri: dalmații – 342 decurioni, deurii – 25, ditionii – 239, maezaei – 269 și sardeații – 52, în vreme ce la conciliul de la Novara erau reprezentați ceraunii – 24, daursii – 17, desitiații – 103, docleații – 33, deretini – 14, deraemestii – 30, dindarii – 33, glinditionii – 44, melcumanii – 24, naresii – 102, scirtarii – 72, siculoții – 24 și vardaeii – 20. Beloch observă că nu există date pentru cel de-al treilea conciliu existent în provincia Illyriei, în prima jumătate a secolului I d.Hr., dar și că numărul de decurioni din partea fiecărui neam nu este, în mod obligatoriu, proporțional cu mărimea demografică a acestora, putând reprezenta și raportul de forțe dintre grupările reprezentate (ori, adăugăm noi, statutul obținut de fiecare dintre acestea în raport cu autoritățile imperiale).

³⁶ Un postulat care-și păstrează aceeași valoare logico-metodologică și în cazul datelor lui Ioannes Lydus privitoare la Dacia.

³⁷ 4,4 până la 5,7 loc/kmp, densitate comparabilă cu cea reconstituită pentru cele trei Galii (provincie care prezenta la acea dată un profil al reliefului, urbanizării și modelului social-economic întru totul comparabile), fapt considerat de autor un argument suplimentar al veridicității estimării (Beloch 1886, pg. 463).

de 8 loc/kmp, care a rezultat pentru spațiul Daciei în momentul cuceririi, se situa statistic în apropierea valorii medii a bazinului dunărean. Să amintim aici, cu titlu informativ, și alte densități reconstruite de Beloch pentru unele provincii europene ale Imperiului Roman, cu precizarea că ele corespund, de asemenea, momentului Augustus (adică Imperiului în formare, Principatului), deci pot fi comparate cu situația din Dacia de peste patru generații doar dacă sunt corespunzător ajustate³⁸: Gallia (cele trei subdiviziuni, altele decât Gallia Narbonensis) – 6,3 loc/kmp, Hispania – 10 loc/kmp, Sardinia – 15 loc/kmp, Corsica – 15 loc/kmp, Italia (caracterizată deja de un fenomen urban intensiv) – 24 loc/kmp³⁹.

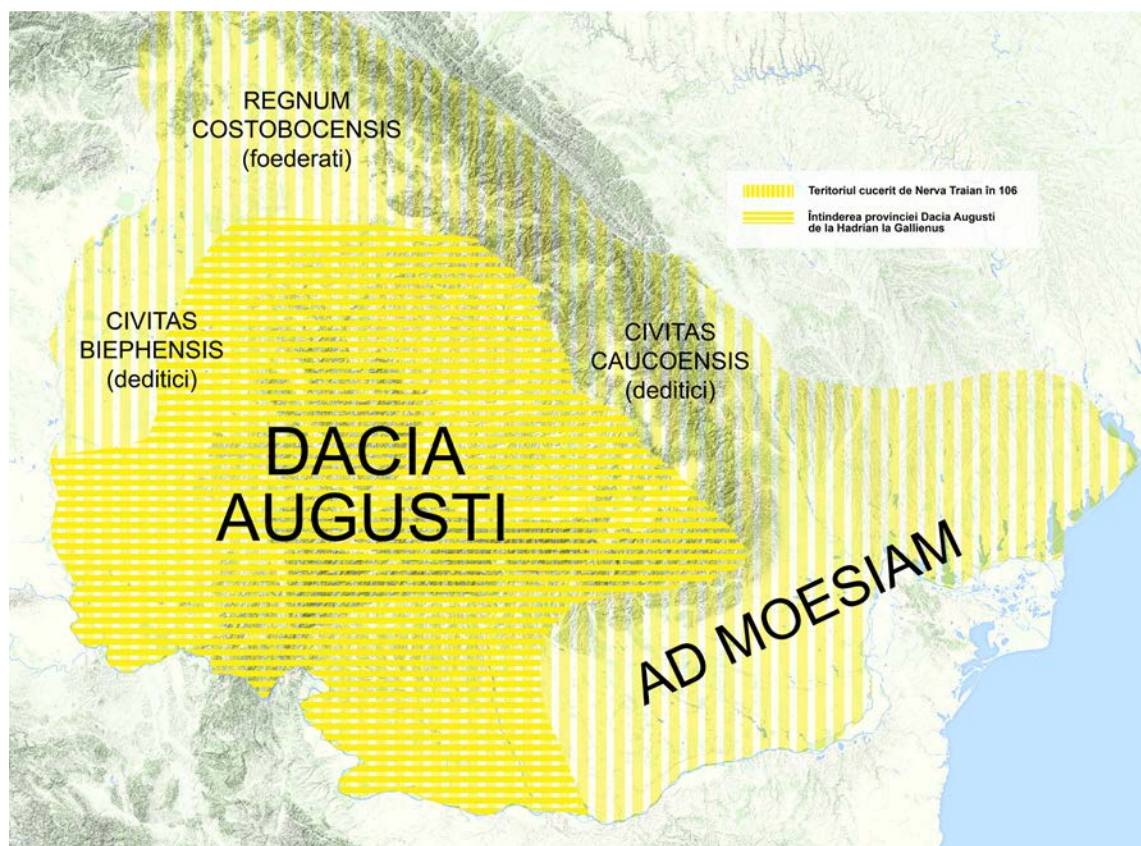
Raportându-ne la această valoare – un atare exercițiu având menirea de a valida prin analiză logico-factuală reconstituirea propusă – putem înțelege mai ușor cu ce probleme s-au confruntat autoritățile imperiale romane în gestionarea unui teritoriu a cărui populație depășea net două milioane de locuitori. Apare astfel firesc faptul că, de-a lungul celor șase-șapte generații de vecinătate conflictuală dintre Dacia și Roma, care au precedat cucerirea propriu-zisă, mai ales după ce episodul Burebista – Deceneu demonstrase cât de provocatoare putea fi această vecinătate în condițiile unei unificări politice, strategii romani au fost sistematic preocupați de evitarea consolidării acestei unități și de fragmentare cât mai accentuată a corpului politico-demografic dacic⁴⁰. Măsura lui Traian de a nu organiza teritoriul cucerit într-o singură provincie, măsură care-și găsește de altfel analogii în majoritatea cazurilor de înglobare a unor noi provincii în Statul Roman, indiferent dacă au fost sau nu organizate politic la nivel statal anterior cuceririi, și de a disloca o parte din efectivele militare capitularde dacice în zone de frontieră ale Imperiului de la mari distanțe, în paralel cu stimularea unei colonizări intense a provinciei organizate în nordul Dunării, s-a dovedit utilă, dar insuficientă, după cum o va demonstra, un deceniu după cucerire, revolta dacilor⁴¹.

³⁸ Pentru secolul I d.Hr., opinia că în bazinul euro-mediteranean s-a înregistrat o creștere demografică semnificativă este cvasiunanım împărtășită în exegeză (parțial reflectată și la traci 1991, pg. 53 și urm.), estimările cele mai prudente mizând pe un spor de circa 30%, iar cele mai radicale urcând la aproape 50%. Plasându-ne pe o poziție mediană, ar trebui așadar, dacă țintim la o comparație funcțională cu Dacia anului 106, să luăm în considerare următoarele valori: Gallia – 8,8 loc/kmp, Hispania – 14 loc/kmp, Sardinia – 21 loc/kmp, Corsica – 21 loc/kmp, Italia – 33 loc/kmp. Ajustarea nu ia în calcul faptul că sporul demografic n-a fost omogen în teritoriu și nici alte elemente, dar, întrucât toate aceste aspecte exced problematicii noastre, nu vom intra în alte detalii.

³⁹ *Causes et consequences de l'evolution demographique*, op. cit., pg. 17, cf. Trebici 1991, pg. 57

⁴⁰ Dacă nu știm în ce măsură și în ce formulă a fost Roma implicată în înlăturarea lui Burebista și desfacerea confederației politice patronate de acesta, avem în schimb suficiente informații privitoare la modul în care regimul augustan s-a preocupat de problema geto-dacică (mai ales în condițiile în care, să nu uităm, geții și dacii luaseră partea adversarilor lui Octavian în confruntarea de la Philippi, Macedonia, din toamna anului 42 î.Hr.), printr-un tratament diplomatic diferențiat al Geției lui Dicoșes și al Daciei lui Cotiso, care să-i permită înfrângerea separată a celor doi – iar pe urmă prin stimularea separatismului lui Rolles față de Geția lui Dapyx. Acest program bazat pe formula *divide et impera* a fost continuat cu consecvență de succesorii la tronul Romei, care au alternat etapele de confruntare directă cu cele de colaborare condiționată, până la confruntarea finală din anii 101-106.

⁴¹ Nu ignorăm faptul că acest eveniment, asociat momentului decesului împăratului cuceritor Traian, nu este atestat ca atare, ci se desprinde în primul rând drept cea mai probabilă explicație a unei serii ample de date arheologice și, corolar, ca motivație suplimentară pentru intenția lui Hadrian (abandonată) de a părăsi Dacia, respectiv, pentru măsura aceluiași (pusă în practică) de externalizare unor importante teritorii anterior cucerite în acest spațiu. Dacă este greu de presupus că dacii din interiorul provinciei, supuși unui control politico-militar redutabil, au putut avea o contribuție la această revoltă (observație formulată și de

Bibliografie

Izvoare

FHDR II 1970

Mihăescu, Haralambie, Ștefan, Gheorghe, Hîncu, Radu, Ilescu, Vladimir, Popescu, Virgil C., *Fontes Historiae Dacoromanae/Izvoarele istoriei României*, vol. II, Ed. Academiei RSR, București

Dio Cassius 1973-1985

Dio Cassius, Cocceianus, *Istoria Romană*, vol 1, 2, 3, Piatkowski, Adelina (trad.), Ed. Științifică și Enciclopedică, București

Livius 1976

Livius, Titus, *Ab urbe condita*, vol. 1+2, Popescu-Galeșanu, Paul (trad.), Marinescu Nour, A. (ed.), Ed. Minerva, București

Volume și sinteze

Bejan 1998

Bejan, Adrian, *Dacia Felix – Istoria Daciei Romane*, Ed. Eurobit, Timișoara

Beloch 1886

Beloch, Karl, Julius, *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt*, Ed. Von Duncker & Humblot, Leipzig

Protase 2010, pg. 75), în ceea ce-i privește pe dacii din teritoriile externalizate sau pe cei refugiați în afara controlului roman, este mai degrabă greu de crezut că s-ar fi reținut să valorifice confruntările romanilor cu iazygii, izbucnite la moartea lui Traian.

Pârvan 1982

Pârvan, Vasile, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Florescu, Radu (ed.), Ed. Meridiane, București

Popa-Lisseanu 2007

Popa-Lisseanu, Gheorghe, *Dacia în autori clasici*, Ed. Vestala, București

Trebici 1991

Trebici, Vladimir, *Populația Terrei*, Ed. Științifică, București

Articole

Elen 2015

Elen, Constantin, *Care erau, de fapt, granițele nord-dunărene ale Imperiului Roman?*, în Acta Centri Lucusiensis, nr. 3A/2015, Ed. CSDR Lucus, Timișoara, pg. 8-12

Nistorescu 2015

Nistorescu, Laurențiu, *Contribuții la identificarea etno-politică a limiganților lui Ammianus Marcellinus*, în Acta Centri Lucusiensis, nr. 3A/2015, Ed. CSDR Lucus, Timișoara, pg. 14-31

Petolescu 2001

Petolescu, C., Constantin, *Dacia în timpul regelui Decebal*, în Petrescu-Dâmbovița, Mircea, Vulpe, Alexandru (coord.), "Istoria românilor", vol I Moștenirea vremurilor îndepărtate, Ed. Academia Română, Ed. Enciclopedică, București, pg. 672-724

Popescu 2016

Popescu, Claudia S., *Tema limes-ului dacic în izvoare literare*, în Acta Centri Lucusiensis, nr. 4A/2016, Ed. CSDR Lucus, Timișoara, pg. 7-10

Protase 2010

Protase, Dumitru, *Începuturile stăpânirii romane în nordul Dunării*, în Protase, Dumitru, Suceveanu, Alexndru (coord.), "Istoria românilor", vol II Daco-romani, romanici, alogeni, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ed. Academia Română, Ed. Enciclopedică, București, pg. 35-44

Webografie

Dio Chrysostomos

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Dio_Chrysostom/Discourses/12*.html#16,
20.06.2019